

Simonné
Pallós
Piroska

A fiumei misszió

Fiume első ízben 1779-ben lett Magyarország része. 1809-ben az Illír tartományok részévé vált, majd 1822–1848 között ismét Magyarországhoz csatolták. Harmadszor 1870-ben került a tengerparti város a magyar koronához. Fiume 1918-ig tartozott Magyarországhoz.

Fiumében, ebben a világra nyitott kikötővárosban a provizórium korában (1870–1918) a katolikusok voltak túlsúlyban. A felekezetek között békesség uralkodott, a vallást magánügyként kezelték. A beköltözött magyarok vallásosságával nem tudtak mit kezdeni, erőltetettnek, túlzónak, felszínesnek tartották.¹

Egy újságcikk

1885. június 21-én a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*ban, a Külföld rovatban *Fiume* címmel terjedelmes írás jelent meg a fiumei protestánsok helyzetéről.²

„Ezúttal nem szándékszem az Ádria gyöngyét színpompájában felmutatni. Ellenkezőleg egy-egy sötét pontjára szeretném a figyelmet irányozni [...].

S legalább az országos statisztikai hivatalnak van tudomása a fiumei ref. leányegyházról. Mert a népesedési mozgalmat feltüntető táblázat demonstrálja. Hogy feltűnt-e valamely törvénytudónak, a mit én elég nagy betűvel irtam ama táblázatos füzet illető sorába, hogy Fiume az osztrák Trieszthez tartozó s a bécsi ev. h. c. superintendentia kormánya alatt áll – nem tudom. Végre is, ha a körülmények kényszerítőek, nem nagy bűn, habár minden esetben inconveniens, hogy valamely határszéli gyülekezet, politikailag külföldet tevő területhez tartozzék. Van erre sok példa a róm. kath. egyházban. De Fiume egészen más szempont alá esik. [...]

Vájjon nincs arra mód, hogy a magyar kormány – ezt említem, mert egyházi hatóság eddig nem tartotta érdekesnek Fiumével törődni – köteleznék az illető elöljárókat, hogy születési stb. esetei helyben, Fiumében anyakönyveztetnének s ez anyakönyvek hiteles másolatai évenként a politikai hatóságnak beszolgáltatnának? Most, hogy a trieszti anyakönyvbe igtattatnak a fiumei esetek, a másolatok is Bécsbe vándorolnak. Vagy elegendő a sorozási lajstrom elkészítéséhez a semmiféle magyar hatóság esetleg szükséges ellenőrzése alatt nem állható trieszti anyakönyv kivonata? Kértem a fiumei elöljárókat, készíttessenek külön anyakönyveket, melyekbe helyben igtatnák az eseteket

¹ Elsősorban a Dunántúli Református Egyházkerület 1870–1918 között született jegyzőkönyveit használtam dolgozatom forrásaként. Sajnálatosan a Rijekai Állami Levéltárban a fiumei protestánsokra vonatkozó iratanyag szerény, elsősorban anyakönyveket és pénzügyekre vonatkozó adatokat tartalmaz. A gyülekezet életéről nem tudósítanak. Továbbá fontos adalékot nyújtottak a korabeli protestáns lapok.

² *PEIL*, 28. évf. 25. szám. 797–798. o.

– hiszen tekintettel a sajtóságos viszonyokra a magyar egyházi hatóság, melynek körébe tartoznának, megengedné, hogy mint eddig, ezentúl is bármely lelkész, bárhonnan is hívják, végezessen funkciót, a presbyterium felelőssége mellett stb. – erre azt felelték: maradjunk úgy mint eddig, ki tudja, meddig tartozunk Magyarországhoz, a viszonyok még nem konszolidálódtak. – Vártam és reméltem. De ime néhány hete kezembe került a zágrábi egyesült evang. egyház 1884-re szóló értesítője [...] ebben az értesítőben Fiume már a zágrábi egyház filiájának mondatik [...]. Az igazság érdekében azonban ki kell emelnem, hogy a fiumei curátor Meynier Henrik úr azonnal tiltakozott a zágrábi kis püspök insinuatiója ellen. Azt hiszem nemcsak egyházi, de nemzetiségi s hazaszereteti szempontok is indíthatnák a ref. conventet, hogy néhány percet szenteljen Fiumének. S valláserkölcsei szempontból is. A m. kir. állami főgimnáziumban van néhány ref. vallású magyar növendék is. Ki ezeknek vallástanára? Senki.

A tengerészeti akadémiában is van néhány magyar református. Ki oktatja ezeket? Senki. De igen; szívésségből egy úri ember ad nekik hetenkint leckét a lutheri kis kátéból németül. De a gimnazisták könnyen bajba keverednek. Mert ha a vallástanból nincs osztályzatok, nem kapnak bizonyítványt. Honnan kerítnek ezek vallástani bizonyítványt? Nem tudom. Ebben az évben adtam én kettőnek bizonyítványt írásbeli dolgozatok alapján. Ez is jobb a semminél. S legalább magyar nyelven írtattak. [...]

Nem lehetne egy jól képzett segédlelkészt, ki a német nyelvet tökéletesen bírja s az olaszt elsajátítaná Fiúméba küldeni, missionárius címén? [...] Az egyetemes magyar ref. egyház – mert ennek az érdeke – köteles róla gondoskodni, hogy Fiume egyházi ügyei consolidálódjanak. Nem teremteni, csak fejleszteni a már meglevőt kellene. Ha ez lehetetlen, maradjon mint eddig volt. Tartozzék Trieszthez. Míg én leszek trieszti pap, Isten segédelmével fiumei híveink ügyeit magyar szív fogja gondozni. De így is szükséges, hogy valahára törvényes létalapot nyerjen a gyülekezet. [...] P. S.”

A levél írója a trieszti református lelkész, Venetianer Sándor³ volt. Ő volt az, aki kezdeményezte a magyar református egyháznál a fiumei protestáns gyülekezet önállósítását.

A levél megjelenését követően a Somogyi Református Egyházmegye foglalkozni kezdett az ügygel, különböző megfontolásból azonban óvakodtak a véleménynyilvánítástól. A politikai viszonyok kedvező alakulására és Tisza Kálmán miniszterelnök állásfoglalására vártak.

Hosszú levelezések, éles viták, érvelések, valamint befolyásos és tekintélyes fiumei evangélikus ungarézek⁴ szorgalmazták a döntés meghozatalát. A Dunántúli Egyházkerület püspöke, Pap Gábor végül 1886-ban jelölte Fiumét missziós központnak.⁵ A kikötővárosban, a fiumei kerületben, valamint a Fiumét Károlyvárossal összekötő vasútvonal mentén összesen 342 protestáns élt.

A fiumei gyülekezet gyökerei a 19. század elejére nyúltak vissza. Abban az időben Angliából és Franciaországból iparral és kereskedelemmel foglalkozó protestáns családok költöztek a városba, köztük a Smith és a Meynier családok. A fiumei református gyülekezet 1857-ben alakult meg a trieszti református anyaegyház filiáléjaként, s ebben a

³ A zsidó származású Venetianer Sándor református lelkész (1853–1902) testvérbátyja volt Venetianer Lajos újpesti főrabbinak. A bécsi egyetemen folytatott tanulmányokat, 1873-ban konvertált, és református lelkészi pályára lépett. Lelkészi oklevelét Debrecenben szerezte meg. Állomáshelyei: Túrkeve, Nagyvárad, Pancsova, 1880-ban pedig az evangélikus és református németek lakta Újsóvé (Vajdaság) lelképásztorává választották. 1884-ben Triesztben, 1887-ben pedig az oroszországi, Odesszához közeli Rohrbachban (ma Novosvitlivka) német nyelvű lutheránus gyülekezetek pásztorává lett. 1889-től ismét Újsóvé lelkésze lett. A reformátusok kiváló tudósnak és hitszónoknak tartották. (ÚJVÁRI 1929, 945. o.; Venetianer Sándor nekrológja; SZINNYEI 1914.)

⁴ Magyarország iránt elkötelezett, de nem magyar fiumeiek.

⁵ Dunántúli Református Egyházkerület jegyzőkönyve, 1886. június. 23. o.

formában működött 1887-ig. Istentiszteletet évente négy-öt alkalommal tartottak, az imatermet a Meynier család biztosította. (Tulajdonképpen ezen istentiszteletek képezték a fiumei gyülekezet magját.) Lelkészt Laibachból (Ljubljana), Pólából (Pula) vagy Zágrábból hívtak.

Előzmények

Venetianer nyílt levelét megelőzően 1882-ben a magyarországi evangélikus egyház felügyelője, báró Radvánszky Antal foglalkozott a Dráván túli protestánsok helyzetével. Nem véletlen, hiszen a horvát–szlavón–dalmát területeken folyamatosan növekedett a protestánsok száma.⁶ Radvánszky az ottani evangélikus egyház szervezése érdekében

emlékiratot nyújtott be a horvát–szlavón–dalmát kormányhoz. Azt kérte, hogy „a három egy királyság és a horvát nemzet jogrendjének és méltóságának megfelelő befolyás, az ottani protestáns egyház és iskolára méltó módon gyakoroltathassék; hogy önálló egyházzá lehessen, s mint ilyen saját honi egyházi hatósága alá helyeztethessék az; hogy csak a 3 egy királyság politikai hatóságait illethesse az ev. egyház fölötti főfelügyeleti jog; hogy annak tanügyeire nézve az általános országos határozmányok lehessenek érvényesek; hogy így mint külön és önálló Horvát Slavon Dalmát prot. egyh. csoport, külön állami dotációban részesüljön.”⁷

Radvánszky a Dráván túli területeken három esperesség felállítását képzelte. A szlavóniai és határvidéki gyülekezetek számára egy szlavón, Horvátországban és Fiume városában levő gyülekezetek részére egy horvát ágostai evangélikus, a szlavóniai helvét hitvallásúaknak egy szlavón helvét hitvallású evangélikus esperességet. A három esperesség és a

később megszervezendő boszniai a horvát–szlavón ágostai és helvét hitvallású evangélikus egyházkerületet alkotta volna, mivel – az emlékirat szerint – csak így lehetett volna az ország kormányzatának megfelelő önálló és külföldi egyházhatóságtól független horvát–szlavón protestáns egyházi szervezetet felállítani. Végül pedig emlékiratában a felügyelő kérelmezte, hogy Horvát–szlavón–dalmát Királyság számára felállított királyi helytartóság 1867. március elsején kelt rendelete mintájára⁸ „kegyeskedjék a magas orsz. kormány vagy a többi slavoniai ev. egyházakat is, az 1868. 30. t. cz. alapján, a magyarhoni prot. egyházhoz való csatlakozástól és viszonytól ép oly határozottan és

⁶ Az 1870-es népszámlálás szerint 13 011 evangélikus és 6952 református élt a területen.

⁷ Dunántúli Református Egyházkerület jegyzőkönyve, 1882. június. 91–93. o.

⁸ A rendelet a zágrábi ágostai hitvallású evangélikus egyházközségnek határozottan tiltotta a csatlakozást akár az osztrák, akár a magyar evangélikus egyházhoz.

erélyesen eltiltani; vagy pedig nekünk is kegyesen megengedni, hogy legalább ideiglenesen, valamely szomszédos ev. egyházi közttestülethez és hatóságához csatlakozhassunk”⁹

A Dunántúli Református Egyházkerület tiltakozott a tervezet ellen. Arra hivatkoztak, hogy a Szlavóniában lévő protestáns egyházak a közös történelmi múltból eredően a magyar protestáns egyház részei, azokkal szerves kapcsolatban állnak, és azok már szervezettek. Jelezték, hogy a megsemmisülés veszélyének kitett szegény szlavóniai gyülekezetek erősítésére, valamint az egységérzet és érdekközösség bizonyítására akciókat terveznek.¹⁰ Az egységérzet és az érdekközösség kiemelése különösen fontos momentum. Ugyanis a szlavóniai misszió (ahogy később a fiumeinek is) nem csupán egyházi, de magyar nemzeti szempontból is nagy jelentőséget tulajdonítottak.

Az átköltözött magyarok vegyes nyelvű környezetbe kerültek, ahol magyar nyelvű igehirdetés nem volt. Példaként lehet említeni például Daruvár vidékét, ahol katolikus horvátok, ortodox szerbek, katolikus és protestáns magyarok, németek, csehek és szlovákok éltek. Viszont az volt a cél, hogy a protestáns tanítások Szlavóniában terjedjenek s a meglévő gyülekezetek erősödjenek, ezért minden nemzetiségnek biztosítani kellett az anyanyelvű istentiszteletet. Éppen ezért, hogy semmi ne veszélyeztesse a misszió céljait, a szlavóniai magyar protestáns misszió határozottabb támogatását szorgalmazták.

A Dunántúli Református Egyházkerület Pozsonytól a Dráva vonalán túl a Száváig, illetve Fiuméig terjedt. Éppen a fentiekből fakadóan (is) elsődleges feladatként szlavóniai gyülekezetek/missziós állomások alapítását, illetve a meglévők erősítését tűzték ki, hogy onnan aztán különböző irányba terjeszkedhessenek. Maguk előtt látták, hogy a vasút épülésével (1873-ban adták át a Budapest–Zágráb–Károlyváros–Fiume vasutat) párhuzamosan özönlik „az életre valóbb magyar elem, az előle tovább vonuló szláv elem helyének elfoglalására”. A protestánsokat tartották a magyar állameszme leghívebb képviselőinek.

1884-ben a belső-somogyi missziós bizottság utat tervezett Szlavóniába. A missziós út vezetésével Körmeny Sándor esperest bízták meg. Megjegyzem, 1878-ban Körmeny Sándor vezetésével már vizitáltak Szlavóniában. Akkor az elsőként megalakult brekinszakai gyülekezetet, valamint a missziós szempontból stratégiai jelentőségűnek vélt Daruvárt és Verőcét látogatták meg.¹¹

Az 1885-ben lefolytatott vizitáció során a bizottsághoz csatlakoztatták a szlovákul és németül tökéletesen beszélő daruvári lelkészt, Schmidt Jakobot¹² azzal az elgondolással, hogy felmérjék a boszniai (terra incognita) és fiumei lehetőséget, hogy aztán majd a „lenni vagy nem lenni” s a „tenni vagy nem tenni” kérdése felől határozhasson a kerületi gyűlés.¹³

⁹ Dunántúli Református Egyházkerület jegyzőkönyve, 1882. június. 91–93. o.

¹⁰ Uo.

¹¹ A látogatás elsődleges célja akkor az volt, hogy feltérképezzék az egyházmegye és az egyházkerület hatáskörébe tartozó hívek lélekszámát, erkölcsi és hitéletük intenzitását, egyházközösségi életüket. Továbbá azt, hogy mennyire vannak az asszimilációnak kitéve, hogy megmaradnak-e az egyháznak és a nemzetnek, hogy a haza és a nemzet sorsára befolyást gyakorló s a magyar nemzet törekvéseivel a „mult időkben mindig rokonszenvezett Slavóniában”, a nemzeti küldetés teljesítésére bennük hasznos és az anyagi áldozatokra „méltó anyagot” találnak-e. Az emlékirat szerzője rendkívül negatív képet festett Szlavónia nem magyar lakosságáról. Életképtelenségről, pusztuló falvakról, rendetlen portákról, a gazdálkodási ismeretek teljes hiányáról, mély közönyről ír. A beköltöző magyarokról pont ellenkezőleg szól.

¹² SCHMIDT Jakab írta a *Magyarország vármegyéi* sorozat *Fiume és a magyar–horvát tengerpart* című kötetének *A két protestáns egyház Fiumében* című alfejezetét (1897). Munkatársa volt a *Magyar Tengerpart* című lapnak.

¹³ Dunántúli Református Egyházkerület jegyzőkönyve, 1885. június. 156–157. o. Körmeny Sándor levele Papp Gábor püspökhöz.

A fiumei protestáns gyülekezet

A fiumei gyülekezet az idők során anyagilag gyarapodott (a tagok rendszeresen adóztak, külföldről segélyadományok folytak be, főleg a Gusztáv Adolf Egyesülettől, és a lélekszám, ha lassan is, de emelkedett a beköltözések következtében). A gyülekezet tagjai Európa különböző országaiból származtak, így a magyarországi szokásokat náluk nem lehetett alkalmazni. Az istentiszteleteken német nyelvet használtak, mivel a német nyelvűek voltak többségben. De a Fiume–Károlyváros vasútvonal mentén szervezett moravikai missziós ponton (1883) is német volt az istentisztelet nyelve annak ellenére, hogy a moravikai vasútállomás azért alakult missziós ponttá, hogy az ott szolgáló magyar vasutasok megmaradjanak magyar nyelvükben és református hitükben. A magyar nyelv szorgalmazásával hangsúlyozni akarták e területek magyarországi református egyházhoz való tartozását.

Az 1886-ban felállított fiumei missziós állomás működése az ogulini és az otocsáni kerületekre, valamint a magyar–horvát tengerpartra terjedt.¹⁴ A missziós kört a Belső-Somogyi Református Egyházmegyéhez rendelték. (Javasolták Verőce megyében, Diakovár vidékén és a brodi kerületben is missziós állomás megszervezését.¹⁵)

A missziók szervezésekor szívesen hivatkoztak Anglia példájára, mondván, Anglia világpolitikájának is a missziók egyengették az útjait.

A fiumei missziós állomás létrehozását kimagasló jelentőségűnek tartották. Azt világosan látták, hogy a magyar protestáns misszió nem játszik úttörő szerepet, viszont kötelességnek érezték, hogy az egyház erős hátvéd legyen „azon a vonalon, mely nemzetünknek a nagy világgal legközvetlenebb összeköttetési útja, kereskedelmi ütőere, mely önálló kereskedelmünk szívkamorájába Fiuméba vezet, mely úgy szólva az éltető szabad levegőt, lélekzetet biztosítja nem csak kereskedelmi tekintetben hazánk számára”.¹⁶ Fiume az egyetlen magyar tengeri kikötő, fejlődő gyáriparral, „erősödő magyar szellemével, magyar állami tan- és nevelő intézeteivel”¹⁷ – írták. Ez a megállapítás viszont a fiumei viszonyok nem ismeretére vall, már ami a város magyar szellemiségét illeti. (Fiume etnikailag Európa talán legkevertebb népességű, ám olasz nyelvű és olasz kultúrájú városa volt. Az 1890-es évek elején Fiume lakosságának kb. 3,5 százaléka vallotta a magyart anyanyelvének.)

A fiumei misszió létrejöttét tehát nem annyira vallási, inkább nemzeti és állami szempontból tartották nagy jelentőségűnek. Úgy fogalmaztak, hogy a magyar protestáns egyháznak (is) feladata Fiumét nyelvében és érzelmeiben minél erősebben a magyar államhoz kötni. De nemcsak a fiumeiekre kellett (volna) hatniuk, hanem az otocsáni és ogulini körzetekben és a magyar–horvát tengerparton lakó nem magyar nyelvű protestánsokra is.¹⁸

A fiumei gyülekezet nemzetiség tekintetében vegyes maradt. Az istentiszteletek nyelve magyar és német volt, a hittan oktatása magyar, német és olasz nyelven folyt. 1887-ig Moór Péter¹⁹ volt a fiumeiek lelkésze, akkor helyet cserélt Daruvár lelkészével, a német származású, de magyar érzelműnek mondott, Pápán tanult Schmidt Jakabbal.

1887-ben a fiumei evangélikus és református egyház egyesült. A presbitérium tagjai (Arthur Meynier papír-

¹⁴ Dunántúli Református Egyházkerület jegyzőkönyve, 1891. szeptember. 204–205. o.

¹⁵ Dunántúli Református Egyházkerület jegyzőkönyve, 1886. június. 23. o.

¹⁶ Dunántúli Református Egyházkerület jegyzőkönyve, 1884. június. 214. o.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Uo. 124–126. o. Az otocsáni és az ogulini kerületben összesen 22 protestáns hívő élt.

¹⁹ Moór Péter (1859–1911) a teológiát Pápán és Tübingenben végezte. Működését Fiumében kezdte, majd Daruváron folytatta mint az ev. református misszió lelkésze. Tizenhat éven át táborig lelkészként szolgált Zágrábban, Bécsben és végül Budapesten. 1908-ban nyugalomba vonult, s a budafoki református egyház lelkésze lett. Vegyes közlemények. *Dunántúli Protestáns Lap*, 22. évf. 51. sz. 1911. december 17. 438–439. o.

gyáros, Eduard Conradi nagykereskedő, Arthur Steinacker) és Körmeny Sándor kezdeményezték az „egyesült református és evangélikus anyaegyház” megalakítását. A szerződést írásba foglalták, azonban számtalan rendezetlen kérdés maradt. Nem tisztázták, hogy az egyesült protestáns egyház melyik felekezet főhatósága alá tartozzék, és azt sem, hogy melyik felekezet adja a lelkészt. (Végül úgy döntöttek, a nagyobb létszámú református felekezet adjon igehirdetőt.) Az anyakönyveket továbbra is németül vezették. A szerződést – hivatkozva a közös múltra és arra, hogy a fiumei protestáns egyház jövője a tét – 1889 novemberében fogadta el a belső-somogyi egyházmegeye.²⁰

A fiumei misszió működéséről nehéz objektív képet kapni, mivel a missziós lelkészi állást hosszú időn át betöltő Schmidt Jakab a jelentéseket nem vagy csak felületesen készítette el. Abban biztosak lehetünk, hogy a szórványban történt szolgálat valós tapasztalatai jelentősen eltértek a felettes hatóságoknak küldött beszámolók tartalmától.

Schmidt tevékenységét általában dicsérték, eredményesnek mondták. Ugyanakkor működése ellen számos kifogás is megfogalmazódott. Felrötták neki, hogy propagálja a német nyelvet, s ezzel kockáztatja azt a célt, hogy a fiumei gyülekezetet magyarrá tegyék. Megbotránkoztatta az elöljárókat azzal

is, hogy „a fiumei egyesült prot. egyház, mely magyar ref. egyházunk fennhatósága alatt és annak jelentékeny támogatása mellett áll fenn és fejlődhetik”, értesítőjét mégis német nyelven jelentette meg. „Sovéniszták ugyan nem vagyunk, de azt már mégsem tartjuk helyesnek és megengedhetőnek, hogy egy többségében különben is magyar nyelvű s hozzánk tartozó gyülekezet németesítő irányzatok fészkeül szolgálhasson. Az iskolás gyermekekről fentebb közölt statisztika világosan mutatja, hogy a német nyelvűek a magyar és olasz nyelvűek mellett nagy kisebbségben vannak. A lelkész vehetné tehát elejét az ilyen balfogásoknak, hogy talán néhány előkelő egyháztag kedvéért germanizáló szinben ne tűnjék fel a helyi egyházkormányzat. Ha már másképp nem lehet, nyomassák két vagy akár három nyelven azt az értesítőt.”²¹ A kritika ez esetben meghallgatásra lelt, 1896-tól magyar nyelven adták ki az értesítőt. (Megjegyzem, a gyülekezet tagjai kevés kivételtől eltekintve németek voltak.²² Továbbá a német anyanyelvű gyerekek nem a fiumei iskolákban, hanem egy részük Ausztriában, Svájcban tanult, illetve a városi iskolákat látogatta.)

Problémás volt a pénzek és az irattár kezelése. Schmidt soha nem számolt el, a bevétel-kiadás ellenőrizhetetlen volt. Az iratokat hanyagul kezelte, amiért eljárás is indult ellene. Kritikusai megjegyzték, hogy inkább hazafiként, mint híveinek szolgájaként működött.

²⁰ Dunántúli Református Egyházkerület jegyzőkönyve, 1890. augusztus. 31–32. o.

²¹ A fiumei egyesült prot. egyház értesítője. *Dunántúli Protestáns Lap*, 6. évf. 16. sz. 1895. április 21. 250–251. o.

²² Dunántúli Református Egyházkerület jegyzőkönyve, 1890. augusztus. 197. o.

Schmidt Jakab 1918-ban nyugdíjba vonult, helyét Ambrus György vette át. Ő 1921-ben hagyta el Fiumét.

1911 áprilisában Konkoly-Thege Béla egyházkerületi világi aljegyző ellátogatott a tengerpartra. Tapasztalatairól jelentést készített. Leírta, sok tényező akadályozza, hogy az anyaországtól messze eső, sokféle nyelvű, nemzetiségű és gondolkodású városban a protestáns egyház élénk és nagy körre kiható tevékenységet folytasson és virágzó egyházi életet mutasson fel – annak ellenére, hogy a hívek áldozatkészsége vitathatatlan, s a vezetőknél is megvolt a jóakarát. Templom nem épült, semmiféle ingatlannal nem rendelkezett az egyház, lelkészlak sem volt. A lelkészi fizetést sem rendezték.

Gyülekezeti életről nincs különösebb adat, illetve statisztikai adatokat szolgáltatottak. Az első nagyobb szabású ünnepélyt, amellyel a fiumei protestánsok tulajdonképpen életjelt adtak magukról, 1911. október 31-én, a reformáció emléknapján rendezték.²³

Istentiszteleteket rendszeresen tartottak. Fiumében minden vasárnap kétszer magyar, illetve havonta két alkalommal német nyelven. A magyar nyelvű istentiszteletek száma a folyamatosan megjelenő kivándorlók, illetve a háború éveiben az ott szolgáló vagy ott ápolt sebesültek miatt emelkedett. (A katonákat a gyülekezet tagjai közé számolták.)

A Fiume környéki szórvány helyzete viszont kritikus volt.²⁴ Istentiszteletet a szórványban havonta összesen négyszer tartottak (természetesen bizonyos rend szerint követték egymást a települések), a távolabbi Kamoral-Moravicán és Vratán évente csak egyszer. Ha kevesen jelentek meg, az ige hirdetés elmaradt. Úrvacsorát évente háromszor szolgáltatott ki. Csak adalékként, volt olyan esztendő, amikor a missziói segédlelkész, Ambrus György egy év alatt 5580 kilométert utazott a szórványban.

Fiumében önálló *református iskola* nem volt, a diákok vallásoktatását viszont minden szinten ellátták. Egy ideig Schmidt Jakab neve olvasható az iskolai évkönyvekben, majd külön vallásoktató, a több nyelvet beszélő Ambrus György dolgozott a városban.

A protestáns egyházon belül is jelentkezett a Fiumére oly jellemző probléma, a többnyelvűség. Volt olyan esztendő, hogy a városban a vallásoktatásban részesülő 161 fiatal 8 iskolában 3 nyelven oktatták. Az is problémát okozott, hogy volt olyan gyermek, aki mindhárom nyelvet értette, de egyiket sem beszélt rendesen. Ez indokolta azt a kérelmet, hogy egy segédlelkézt állítsanak munkába, s ekkor kérték, hogy az egyetemes konvent Fiumét káplántartó helyé nyilvánítsa. Antal Gábor, a Dunántúli Egyházkerület püspöke 1911-ben tett látogatását követően kifogásolta, hogy a fiumei elemi iskolákban a huszonöt tanítónő között egyetlen protestáns vallású sem volt. A huszonhatodik állást is úgy hirdették meg, hogy csak római katolikusok pályázhattak. A püspök a vallási egyenjogúság megsértését sejtette e mögött. Állítását a magyar kormányzó cáfolta, mondván, a pályázók közül – Fiume speciális helyzete miatt – mindenkor a legjobbat választják. (Mégfogalmazódott az a félelem is, hogy az elvet, miszerint csak katolikusokat alkalmaznak, más tisztviselői állások esetében is érvényesítik.²⁵) Ehhez kapcsolódva jegyzem meg, hogy a szlavóniai magyar református iskolák működésére a Julián-iskolák jelentették a veszélyt. Ugyanis többször felmerült az a panasz, hogy a Julián-iskolák katolizáltak. Azt nem lehet feltételezni, hogy a Julián-iskolák a református iskolák ellen dolgoztak volna, viszont az tény, hogy elszívták a református iskolák tanulóit. Fontos megjegyezni, hogy Szlavóniában egészen Fiume város és kerülete határáig vallás- és oktatásügyi kérdésekben a horvát–szlavón törvények voltak a meghatározók.

²³ A fiumei egyesült protestáns egyház... *Dunántúli Protestáns Lap*, 22. évf. 45. sz. 1911. november 5. 387. o.

²⁴ Fiuméhez tizenegy szórvány tartozott: Sušak, Fuzine, Lokve, Delnice, Moravica, Vrbsko, Crikvenica, Otocsán, Krasno (Zengg közelében), Carlopage/Karlobag, Zengg.

²⁵ Egről-másról. *Dunántúli Protestáns Lap*, 22. évf. 1911. február. 289–291. o.

Háborús évek

Az I. világháború a missziót sem hagyta érintetlenül. Fiume a hadizónába került. Fellendült a hitélet, bár erre korábban sem volt panasz. Ugyanakkor más források fásultságot, eltávolodást jeleznek. A lelkigondozás iránti igény erősödött, részben a kivándorlók számának emelkedése miatt (volt olyan hónap, hogy kilencven protestáns felekezetű hajózott Amerikába), részben a sebesültek, betegek gondozása okán. Sok volt közöttük a vérhasban, tífuszban, kiütéses tífuszban szenvedő. Ez utóbbi feladat nagy lelkierőt és erős idegzetet kívánt. Megnövekedett a temetések száma is. Ezzel párhuzamosan virágzó gyülekezettről, egyre magyarosodó Fiuméről beszéltek, templom-építést terveztek. Nem látták vagy nem akarták látni, hogy a vég hamarosan bekövetkezik.

Felhasznált irodalom

- BOROVSKY Samu – SZIKLAY János (szerk.) 2012. Fiume és a magyar-horvát tengerpart. In: *Magyarország vármegyéi és városai*. Históriaantik Könyvesház, Budapest. (Arcanum Kézikönyvtár.)
- S. PALLÓS Piroska 2012. *Leghőbb vágyam Fiuméba kerülni... Magyar iskolák Fiumében*. Kaposvár.
- SCHMIDT Jakab 1897. A két protestáns egyház Fiumében. In: *Fiume és a magyar tengerpart*. Szerk. Sziklay János – Borovszky Samu. Apollo Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest. (Magyarország vármegyéi és városai.) 109., 135. o. Web: <http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0007/9.html>.
- SZINNYEI József 1914. Venetianer Sándor. In: *Magyar írók élete és munkái*. 14. köt. Hornyánszky, Budapest. Web: <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-irok-elete-es-munkai-szinnyei-jozsef-7891B/v-B293E/venetianer-sandor-B3F12/>.
- ÚJVÁRI Péter (szerk.) 1929. *Magyar Zsidó Lexikon*. Budapest.
- VENETIANER Sándor 1885. Fiume. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 28. évf. 25. szám. 797–798. o.
- Venetianer Sándor nekrológja a Bibliatársaság lapjában. Ford. Kövér András. *Izrael-Immanuel*. 2016. december 2. <http://www.izrael-immanuel.net/?p=4051>.

Simonné Pallós Piroska (1954) a Kaposvári Egyetem Rippl-Rónai Művészeti Karának docense. Kutatási területe elsősorban az oktatástörténet, ezen belül Fiume provizórium kori oktatástörténete. S. Pallós Piroska és Simon P. Piroska néven is publikál.

